

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 15. prosince 2011 ve věcech č. 26766/05 a 22228/06 – *Al-Khawaja a Tahery proti Spojenému království*

Velký senát Soudu patnácti hlasy proti dvěma rozhodl, že byť první stěžovatel neměl v trestním řízení možnost vyslechnout nebo nechat vyslechnout oběť, která proti němu vypovídala v přípravném řízení a posléze zemřela, díky dostatečně vyvažujícím faktorům kompenzujícím omezení práv obhajoby nedošlo k porušení čl. 6 odst. 1 a 3 písm. d) Úmluvy, i když výpověď byla rozhodujícím důkazem pro odsouzení. Soud naopak jednomyslně rozhodl o porušení tohoto ustanovení u druhého stěžovatele odsouzeného na základě rozhodujícího důkazu – výpovědi jediného očitého svědka z přípravného řízení, která byla jen přečtena v hlavním líčení, protože se svědek bál svědčit u soudu a tento měl za to, že zvláštní opatření by strach svědka nezmírnily –, když dané řízení postrádalo vyvažující faktory kompenzující omezení práv obhajoby.

I. Skutkové okolnosti

První stěžovatel je lékař, jenž byl v roce 2004 shledán vinným z trestné činnosti spočívající v sexuálním obtěžování dvou svých pacientek během individuálních konzultací. Jelikož jedna z pacientek spáchala před zahájením soudního řízení sebevraždu, soud povolil, aby v rámci hlavního líčení bylo porotě přečteno její svědectví, které ve vztahu k obtěžování její osoby prvním stěžovatelem učinila již dříve na policii v přípravné fázi trestního řízení. Při hlavním líčení vypovídaly přítelkyně zesnulé oběti, kterým se svěřila s obtěžováním, druhá z pacientek stran obtěžování vůči své osobě, jakož i další svědkyně ohledně nevhodných návrhů, které jim první stěžovatel činil během konzultací v minulosti. Obhajoba zároveň dostala příležitost vést křížový výslech všech svědků a navrhnout důkazy ve prospěch prvního stěžovatele, čehož využila.

Druhý stěžovatel byl v roce 2005 uznán vinným z pokusu o těžké ublížení na zdraví, když během potyčky mezi několika osobami odlišného etnického původu měl bodnout do zad jinou osobu. Při hlavním líčení byla porotě přečtena výpověď svědka, rovněž účastníka potyčky, který jediný viděl druhého stěžovatele bodnout oběť, a kterou tento svědek učinil na policii až dva dny po incidentu, byť na místě činu nikdo z přítomných toto policii neuvedl. Soud přečtení výpovědi připustil jako důkaz vzhledem k obavám svědka o jeho život ze strany příslušníků komunity druhého stěžovatele, kvůli čemuž už nechtěl svědčit při hlavním líčení, a po uvážení, že žádná zvláštní opatření by obavy svědka nerozptýlila. Ostatní důkazy v neprospěch druhého stěžovatele byly nepřímé.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

Dle stěžovatelů připuštěním důkazů v podobě výpovědí svědků, kteří posléze nesvědčili při hlavním líčení, pořízených policií během přípravné fáze trestního řízení, jim byla odepřena možnost vyslechnout nebo nechat vyslechnout svědka proti sobě v situaci, kdy tato výpověď byla jediným či rozhodujícím důkazem stran jejich odsouzení. Kvůli tomu jim nebylo zaručeno právo na spravedlivý proces dle čl. 6 odst. 1 a 3 písm. d) Úmluvy.

Rozsudkem ze dne 20. ledna 2009 senát čtvrté sekce Soudu jednomyslně shledal porušení čl. 6 odst. 1 ve spojení s čl. 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy ve vztahu k oběma stěžovatelům. Na žádost vlády byla věc postoupena velkému senátu.

a) Obecné zásady

Soud zdůraznil, že záruky uvedené v čl. 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy představují zvláštní aspekty práva na spravedlivý proces dle čl. 6 odst. 1 Úmluvy. Úkolem Soudu je posoudit, zda trestní řízení jako celek bylo spravedlivé. Soud v tomto ohledu zkoumá práva obhajoby, zájmy veřejnosti a obětí, případně i práva

svědků; otázku přípustnosti důkazů řeší primárně vnitrostátní právo (*Gäffgen proti Německu*, č. 22978/05, rozsudek velkého senátu ze dne 1. června 2010, § 162 a tam citované případy). Článek 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy přitom obsahuje zásadu, dle které předtím, než může být obviněný odsouzen, musí být za normálních okolností všechny důkazy proti němu provedeny v jeho přítomnosti na veřejném jednání, aby mohly být kontradiktorně přezkoumány. Tato zásada připouští výjimky, které ale nesmí zasahovat do práv obhajoby, jež obvykle vyžadují, aby obviněnému byla dána přiměřená a náležitá příležitost brojit proti výpovědi svědka a vyslechnout ho, a to během výslechu v přípravném řízení nebo v pozdější fázi trestního řízení (*Lucà proti Itálii*, č. 33354/96, rozsudek ze dne 27. února 2001, § 39).

V dosavadní judikatuře Soudu z uvedené zásady vyplynuly dva požadavky. Zaprvé, k nepřítomnosti svědka musí existovat závažný důvod. Zadruhé, je-li odsouzení založeno výlučně či v rozhodující míře na výpovědi učiněné svědkem, kterého obviněný neměl možnost v trestním řízení vyslechnout nebo nechat vyslechnout, práva obhajoby nemohou být omezena v rozsahu, který je neslučitelný za zárukami stanovenými článkem 6 Úmluvy (tzv. „pravidlo výlučného nebo rozhodujícího důkazu“). Velký senát Soudu musí v projednávané věci zvážit, zda lze toto pravidlo považovat za absolutní, tj. zda jeho porušení vede vždy automaticky ke konstatování, že řízení bylo v rozporu s čl. 6 odst. 1 Úmluvy nespravedlivé, či nikoli.

1. K požadavku závažného důvodu pro nepřítomnost svědka

Daný požadavek představuje předběžnou otázku, kterou je třeba i s ohledem na rozmanitost důvodů nepřítomnosti svědků při hlavním líčení (v projednávaných věcech úmrtí a strach vypovídat) posoudit ještě před tím, než bude zkoumán význam tohoto důkazu, tj. zda výpověď byla výlučným či rozhodujícím důkazem pro odsouzení. Dojde-li k úmrtí svědka, je zřejmé, že zohlednění jeho svědectví je nezbytné předložit jím učiněnou výpověď (*Ferrantelli a Santangelo proti Itálii*, č. 19874/92, rozsudek ze dne 7. srpna 1996, § 52).

V případě obavy svědka svědčit při hlavním líčení je nutné rozlišovat mezi strachem, který je přičitatelný výhrůžkám či jiným jednáním obviněného nebo osob jednajících v jeho zájmu, a strachem pramenícím z obecnější obavy z toho, co se stane, pokud svědek bude vypovídat u soudu. U první situace je pochopitelné, pokud soudy povolí přečtení výpovědi svědka během hlavního líčení, aniž by jej nutily osobně svědčit, nebo umožnit obviněnému či jeho zástupci provést křížový výslech, a to dokonce i v případech, kdy výpověď představuje jediný nebo rozhodující důkaz proti obviněnému. Obviněný se totiž sám svým jednáním vzdal práva dle čl. 6 odst. 3 písm. d) Úmluvy. Totéž platí, pokud jednání pochází od těch, kdo jednají jménem obviněného či s jeho vědomím. U druhé situace jakýkoliv subjektivní strach, který svědek cítí, ať už se opírá o pověst obviněného, jeho společníků, možné následky pro jinou osobu či finanční ztrátu, není sám o sobě ještě dostatečným důvodem k upuštění od podání výpovědi při hlavním líčení. Vnitrostátní soudy se musejí nejprve přesvědčit, zda strach svědka je skutečně založen na objektivních důvodech a zda jsou tyto důvody podloženy konkrétními důkazy (*Krasniki proti České republice*, č. 51277/99, rozsudek ze dne 28. února 2006, § 80–83). Současně připuštění důkazu v podobě přečtení výpovědi při hlavním líčení namísto podání osobního svědectví představuje až krajní opatření; soudy se musejí ujistit, že všechny dostupné alternativy (např. anonymita svědka a další zvláštní opatření) by nebyly vhodné nebo proveditelné.

2. K pravidlu výlučného nebo rozhodujícího důkazu

Soud nejprve připomněl dosavadní postoj k problematice nepřítomného svědka, jehož obviněný ve fázi vyšetřování ani při jednání před soudem neměl možnost vyslechnout či dát vyslechnout, který vycházel z nutnosti dát obviněnému v rámci trestního řízení účinnou možnost rozporovat důkazy proti sobě. To vyžaduje nejen znalost totožnosti osob svědčících proti obviněnému, aby mohla být zpochybněna jejich bezúhonnost a důvěryhodnost, ale také možnost brojit proti jejich pravdivosti a spolehlivosti jejich výpovědi tím, že jsou vyslechnuti v jeho přítomnosti v době samotné výpovědi, případně v pozdější fázi trestního řízení. Tento přístup byl zdůvodněn tím, že je-li odsouzení založeno výlučně či v rozhodující míře na důkazech v podobě výpovědí svědků, které obviněný nemá možnost v žádné fázi řízení

vyslechnout, jeho práva na obhajobu jsou nepřiměřeně omezena. K tomuto přístupu se klonila i judikatura Soudu (*Doorson proti Nizozemsku*, č. 20524/92, rozsudek ze dne 26. března 1996). Jelikož vláda vznesla argumenty proti tomuto dosavadnímu pojetí pravidla, velký senát na ně musí reagovat.

Stran použitelnosti uvedeného pravidla v kontextu různých právních systémů smluvních států, především v systémech *common law* a kontinentálního práva, Soud zdůraznil, že sice považuje za důležité brát ohled na podstatné rozdíly mezi právními systémy a procesními postupy, včetně rozdílných přístupů k otázce přípustnosti důkazů v trestním řízení před soudy, ale v konečném důsledku musí uplatňovat tentýž standard přezkumu podle čl. 6 odst. 1 a odst. 3 písm. d) Úmluvy bez ohledu na právní systém, v němž má projednávaná věc svůj původ.

Dále Soud přiblížil, že výraz „výlučný“ důkaz je třeba chápat jako jediný důkaz proti obžalovanému, kdežto „rozhodující“ důkaz by měl být vykládán úžeji jako usvědčující důkaz takové důležitosti nebo významu, že bude pravděpodobně určující pro výsledek řízení. Je-li výpověď svědka, kterého obhajoba nemohla vyslechnout, podepřena dalšími důkazy, bude posouzení, zda šlo o rozhodující důkaz, záviset na síle takových podpůrných důkazů; čím silnější jsou tyto důkazy, tím méně je pravděpodobné, že bude výpověď nepřítomného svědka považována za rozhodující. Jakmile je podána obžaloba, měl by prvoinstanční soud být schopen posoudit význam a váhu důkazů. Stejně tak soud odvolací by měl být schopen posoudit připuštění důkazů a v této souvislosti mimo jiné zvážit význam dotčených důkazů pro obžalobu a rozsah důsledků pro práva obhajoby. Odvolací soud je tedy v dobrém postavení k tomu, aby posoudil, zda lze usvědčující důkazy považovat za výlučné nebo rozhodující a zda řízení jako celek bylo spravedlivé.

Taktéž dle Soudu nelze přisvědčit argumentu, že pravidlo výlučného nebo rozhodujícího důkazu vychází z předpokladu, že všechny důkazy od nepřítomných svědků, které jsou pro případ zásadní, jsou nespolehlivé nebo nemohou být řádně posouzeny, pokud svědci nejsou podrobeni křížovému výslechu. Spíše se zde vychází z toho, že čím větší je význam důkazu, tím větší je možná nespravedlivost vůči obviněnému, je-li umožněno, aby svědek nevypovídal v hlavním líčení, a tím větší je i potřeba záruk, které zajistí, že důkazy jsou prokazatelně spolehlivé nebo jejich spolehlivost lze řádně přezkoumat a posoudit. Soud poté rovněž setrval na dvou důvodech, ze kterých vychází dané pravidlo. Zprvce, nepovažoval za nutné odchýlit se od závěru, že důkazy v neprospěch obviněného mohou být „záměrně nepravdivé nebo jednoduše chybné“ (*Kostovski proti Nizozemsku*, č. 11454/85, rozsudek pléna ze dne 20. listopadu 1989). Z dosavadní zkušenosti vyplývá, že spolehlivost důkazů, včetně těch, které se zdají být na první pohled přesvědčivé, může být přezkumem zpochybněna. U nepřítomných svědků je nebezpečí o to větší, pokud jsou výlučným nebo rozhodujícím usvědčujícím důkazem. Zadruhé, obžalovaný nesmí být zbaven skutečné možnosti se bránit tím, že nemůže brojit proti obviněním. Soudní řízení musí zajistit, aby práva obžalovaného dle článku 6 Úmluvy nebyla nepřijatelně omezena a obviněný se mohl účinně podílet na řízení (*T. proti Spojenému království*, č. 24724/94, rozsudek velkého senátu ze dne 16. prosince 1999, § 26). Hodnocení Soudu stran spravedlivosti soudního řízení tak nemůže záviset toliko na tom, zda se důkazy proti obžalovanému zdají být na první pohled spolehlivé, pokud neexistovaly žádné prostředky, jak tyto důkazy po jejich připuštění zpochybnit. Z těchto důvodů proto Soud posuzoval dopad, který měla nemožnost obžalovaného vyslechnout svědka na celkovou spravedlivost řízení před soudem, resp. zda práva obžalovaného nebyla nepřiměřeně omezena (*Kornev a Karpenko proti Ukrajině*, č. 17444/04, rozsudek ze dne 21. října 2010, § 54–57).

Na druhou stranu však Soud současně vykládal čl. 6 odst. 3 Úmluvy v kontextu posouzení spravedlivosti trestního řízení jako celku. Při posuzování stížností ve vztahu k čl. 6 odst. 1 Soud tradičně prováděl zkoumání celkové spravedlivosti řízení s ohledem na způsob, jakým byly uplatněny zákonné záruky, rozsah, v jakém byly procesní možnosti dostupné obhajobě, aby čelila obtížím, se kterými se musela vyrovnat, a způsob, jakým bylo soudní řízení jako celek vedeno (*John Murray proti Spojenému království*, č. 18731/91, rozsudek ze dne 8. února 1996, § 47). U případů týkajících se nepředložení důkazů obhajobě za účelem ochrany policejních zdrojů ponechal Soud na vnitrostátních soudech

rozhodnutí, zda by práva obhajoby měla ustoupit veřejnému zájmu, a omezil se na ověření, zda jejich postup dostatečně vyvažoval omezení obhajoby vhodnými zárukami. Skutečnost, že některé důkazy nebyly obhajobě předloženy, přitom nebyla automaticky považována za porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy (např. *Rowe a Davis proti Spojenému království*, č. 28901/95, rozsudek velkého senátu ze dne 16. února 2000); obdobně ve vztahu k právu na obhajobu viz *Salduz proti Turecku* (č. 36391/02, rozsudek velkého senátu ze dne 27. listopadu 2008, § 50).

Dle Soudu by pravidlo výlučného nebo rozhodujícího důkazu mělo být používáno stejným způsobem. Nebylo by správné, pokud by v rámci zkoumání spravedlivosti řízení dané pravidlo bylo používáno nepružně. Stejně tak by nebylo správné, aby Soud zcela přehlížel zvláštnosti dotčeného právního systému, zejména jeho pravidla stran dokazování. Opačný postoj by změnil dané pravidlo na slepý a nerozlišující nástroj, což neodpovídá způsobu, jakým Soud v jiných souvislostech tradičně posuzuje otázku, zda bylo řízení jako celek spravedlivé, tj. vážení protichůdných zájmů obhajoby, oběti a svědků a veřejného zájmu na účinném výkonu spravedlnosti.

Soud proto konstatoval, že je-li výpověď nepřítomného svědka výlučným nebo rozhodujícím důkazem proti obžalovanému, její připuštění automaticky nepovede k porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy. Je-li však odsouzení založeno výlučně či v rozhodující míře na výpovědích nepřítomných svědků, Soud musí řízení podrobit nejprísnějšímu přezkoumání. S ohledem na nebezpečí spojená s připuštěním takových důkazů představuje jejich povaha významný faktor při hodnocení celkové spravedlivosti řízení a musí být kompenzována dostatečnými prvky, včetně silných procesních záruk. V každém jednotlivém případě tedy bude muset být zkoumána existence dostatečně vyvažujících faktorů, včetně opatření umožňujících spravedlivé a řádné posouzení spolehlivosti těchto důkazů. To umožní, aby odsouzení bylo založeno na takových důkazech pouze tehdy, pokud jsou důkazy dostatečně spolehlivé s ohledem na jejich význam pro posuzovanou věc.

b) Použití těchto zásad na okolnosti projednávaných věcí

Na základě výše uvedeného proto Soud v každé projednávané věci zkoumal: (i) zda existoval závažný důvod pro nepřítomnost svědka, resp. připuštění výpovědi nepřítomného svědka jako důkazu; (ii) zda byla tato výpověď výlučným nebo rozhodujícím základem pro odsouzení; (iii) zda existovaly dostatečné vyvažující faktory, včetně silných procesních záruk, které kompenzovaly obtíže obhajoby a zajistily, aby řízení jako celek bylo spravedlivé.

1. Trestní řízení prvního stěžovatele

Soud nejprve předestřel, že i přes provedení řady podpůrných důkazů připuštění výpovědi zesnulé oběti z přípravné fáze trestního řízení bylo, v souladu s tím, co uvedl i prvoinstanční soud, rozhodujícím důkazem stran existence obtěžování první oběti. Samotné připuštění takové výpovědi však představuje pouze jeden z faktorů, jakkoli významný, pro posouzení, zda trestní řízení jako celek bylo (ne)spravedlivé. Daný faktor poté Soud poměřoval s existencí procesních záruk, jakož i s dalšími vyvažujícími faktory, a dospěl k závěru, že zájmy spravedlnosti v dané věci převážily ve prospěch připuštění tohoto důkazu, nadto pořízeného v souladu s vnitrostátním právem. Spolehlivost výpovědi zesnulé oběti podpořily výpovědi přátel, kterým se svěčila bezprostředně po události, a které se jen drobně odlišovaly od její výpovědi. Klíčová však byla výrazná podobnost popisu obtěžování zesnulé oběti s obtěžováním popsáním druhou z obětí. Neexistovaly přitom žádné důkazy o tom, že by se oběti mezi sebou domluvily. U obtěžování pacienta lékařem při soukromé konzultaci, kdy je přítomen pouze on a oběť, si lze jen těžko představit jiný silnější usvědčující důkaz. Kromě zesnulé oběti přitom všichni ostatní svědci vypovídali před soudem a byli podrobeni křížovému výslechu obhajobou.

Soud proto konstatoval, že i přes obtíže způsobené obhajobě připuštěním dřívější výpovědi zesnulé oběti bylo řízení jako celek spravedlivé. K porušení čl. 6 odst. 1 a 3 písm. d) Úmluvy tak u prvního stěžovatele nedošlo.

2. Trestní řízení druhého stěžovatele

V této věci Soud vyšel z toho, že prvoinstanční soud ověřil existenci objektivních důvodů zakládajících obavy jediného očitého svědka z podání svědeckví při hlavním líčení; konkrétně vyslechl samotného svědka i příslušného policistu a shledal, že byť byla totožnost svědka veřejně známa, tento měl skutečný strach svědčit při hlavním líčení a jeho strach by se nezmínil, ani pokud by bylo přijato zvláštní opatření umožňující mu vypovídat za zástěnou. Dle Soudu tak prvoinstanční soud dostatečně vysvětlil připuštění tohoto důkazu. Současně však vzal Soud v úvahu, že ničím jiným nepodložená výpověď, učiněná tímto svědkem dva dny po incidentu, byla v dané věci rozhodujícím, potažmo výlučným důkazem. Nikdo jiný, včetně oběti, netvrdil, že právě druhý stěžovatel způsobil bodné zranění. Výpověď tak zjevně měla velkou váhu a bez ní by šance na odsouzení druhého stěžovatele byly výrazně nižší. Nepatřila přitom k důkazům, který by bylo možné označit za prokazatelně spolehlivé. Situace si proto žádala dostatečné vyvažující faktory kompenzující obtíže způsobené obhajobě připuštěním výpovědi.

Soud přitom nebyl přesvědčen, že mezi takové faktory patřilo konstatování prvoinstančního soudu, že druhý stěžovatel mohl výpověď zpochybnit nebo vyvrátit, resp. nechat předvolat svědky, potažmo upozornění poroty o opatrném přístupu k výpovědi svědka, který nebyl před soudem vyslechnut. Dle Soudu žádný z těchto faktorů ani jejich kombinace nebyly odpovídající protiváhou k obtížím obhajoby. Ta totiž nebyla schopna předvolat žádného jiného svědka, který by rozporoval obsah výpovědi, a ostatní důkazy byly toliko nepřímé; byť zčásti potvrzovaly některé podrobnosti z výpovědi svědka, poskytovaly pouze nepřímou podporu pro jeho tvrzení. Ani upozornění vnitrostátního soudu ve vztahu k porotě nelze považovat za odpovídající záruku. Soud proto dospěl k závěru, že absence jakýchkoliv silných důkazů podporujících výpověď daného svědka, která měla rozhodující povahu, vedla k tomu, že nedošlo ke spravedlivému a řádnému posouzení spolehlivosti dané výpovědi.

Soud tak shledal, že trestní řízení jako celek nebylo spravedlivé kvůli absenci dostatečných vyvažujících faktorů kompenzujících obtíže způsobené obhajobě. K porušení čl. 6 odst. 1 a 3 písm. d) Úmluvy proto u druhého stěžovatele došlo.

III. Oddělená stanoviska

Soudce Bratza ve svém souhlasném stanovisku uvítal změnu postoje Soudu. Nepružné používání pravidla výlučného či rozhodujícího důkazu vedlo k přehlížení zvláštností konkrétního právního systému, což neodpovídá způsobu, jakým Soud v jiných souvislostech přistupuje k hodnocení, zda řízení jako celek bylo (ne)spravedlivé. Zda odsouzení bylo opřeno výlučně či převážně o výpověď nepřítomného svědka, je nyní významným faktorem, který ale automaticky nevede k porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy.

Soudce Sajó a soudkyně Karakaş k rozsudku připojili částečně nesouhlasné a částečně souhlasné stanovisko. Věnovali se především odklonu Soudu od dosavadního striktního postoje k pravidlu výlučného nebo rozhodujícího důkazu. Umožnění vyvažování dle jejich názoru znamená, že pravidlo chránící lidská práva je nahrazeno nejistotami spojenými s vyvažováním. Smyslem pravidla byla přitom ochrana lidských práv před doktrínou tzv. „ovoce z otráveného stromu“ (je-li zdroj důkazu – strom – poškozen, pak cokoli z něj získané – ovoce – taktéž). Domnívali se, že Soud přes absenci konkrétního nového či závažného důvodu snížil úroveň ochrany lidských práv.